

určitého Marxa, jeho génia, prinajmenej jedného z jeho duchov. Taká bude totiž naša hypotéza alebo skôr stanovisko: *je tam viac než len jeden, musí tam byť viac než len jeden.*

Lenže medzi všetkými pokušeniami, ktorým musím dnes odolať, je aj pokušenie spomienky: porozprávať o tom, čím bola pre mňa a pre tých z mojej generácie, ktorí ju zdieľali natrvalo celý život, skúsenosť marxizmu, takmer otcovskej postavy Marxa, jeho diskusii v nás s inými filiaciami, čítanie textov a interpretácia sveta, v ktorom bolo marxistické dedičstvo – a ešte tu zostáva a teda tu bude zostávať – absolútne a úplne určujúce. Nie je nevyhnutné byť marxistom alebo komunistom, aby sme to zaznamenali. Obývame celý svet, niektorí vravia kultúru, ktorá spôsobom priamo či nepriamo viditeľným uchováva v nespočítateľnej hĺbke znak tohto dedičstva.

Zo všetkých čít, ktoré charakterizovali určitú skúsenosť mojej generácie, t. j. skúsenosť, trvajúcu najmenej 40 rokov a ešte neukončenú, najskôr vyčlením jeden obtiažny paradox. Ide o ťažkosť „dējà-vu“ a aj o ťažkosť určitého „vždy dējà-vu“. Túto poruchu vnímania, halucinácie a času tu spomínam kvôli téme, vďaka ktorej sme sa tu zišli: „*Whither marxism?*“ Pre mnohých z nás má táto otázka vek nás samých. Najmä pre tých, ktorí sa tak ako ja stavali proti faktickému „marxizmu“ či „komunizmu“ (Sovietskemu zväzu, Internacionále komunistických strán a všetkému, čo splodili, t. j. proti toľkým veciam...), no nikdy to nechceli robiť preto, že by mali konzervatívne či reakčné motivácie, a nerobili to ani z pozícií umiernenej či republikánskej pravice. Pre mnohých z nás určitý (naozaj vravím *určitý*) koniec marxistického komunizmu nečakal na nedávne zrútenie sa Sovietskeho zväzu a všetkého, čo od neho vo svete záviselo. Všetko sa to začalo – všetko to nespochybniteľne bolo *dējà-vu*, od začiatku 50-tych rokov. Práve preto otázka, ktorá nás tento večer zjednocuje (*whither marxism?*) rezonuje ako staré opakovanie. Práve ju, aj keď úplne inak, si kládli toľkí mladí ľudia, akými sme boli v tejto dobe aj my. Presne táto otázka sa už rozliehala. Presne tá, istotne, no úplne inak. A práve rozdiel v tomto rozliehaní sa ozýva aj dnes večer. Ešte stále je večer, stále ešte padá noc pozdĺž „hradiab“, na *bojiskách* starej vojnovjej Európy. S inou a s presne tou istou otázkou.

Prečo? Bola to presne tá istá otázka, už ako *finálna* otázka. Dnešní mladí ľudia (typu „čítateľov-konzumentov Fukuyamu“ alebo typu „samotného Fukuyamu“) o nej nepochybne nevedia dosť: eschatologické témy „konca dejín“, „konca marxizmu“, „konca filozofie“, „koncov človeka“, „posledného človeka“ atď. boli v 50-tych rokoch, teda pred štyridsiatimi rokmi, našim každodenným chlebom. Takýto apokalyptický chlieb sme prirodzene mali všetci v ústach, rovnako prirodzene ako to, čo som neskôr v 80-tych rokoch nazval „apokalyptický tón vo filozofii“.

Áká bola jeho konzistencia? Áká bola jeho chuť? *Na jednej strane* išlo o čítanie alebo analýzu tých, ktorých by sme mohli nazvať *klasikmi*

konca. Tvoria kánon modernej apokalypsy (koniec Dejín, koniec Človeka, koniec Filozofie, Hegel, Marx, Nietzsche, Heidegger, s ich kojé-
vovským dodatkom a s dodatkami samotného Kojéva). *Na druhej strane a neoddeliteľne* išlo o to, čo sme už vedeli alebo čo si niektorí z nás už dlho neskrývali o totalitárnom terore vo všetkých východoeurópskych krajinách, o všetkých socioekonomických pohromách sovietskej byrokracie, o stalinizme minulosti a vtedajšom neostalinizme (skrátka o procesoch v Moskve a o represii v Maďarsku, ak sa máme obmedziť iba na minimálne odkazy). Toto bol nepochybne element, v ktorom sa rozvíjalo to, čo sa volá dekonštrukcia – a nemožno nič pochopiť z tohto momentu dekonštrukcie, najmä nie vo Francúzsku, ak sa nevezme do úvahy tento historický prepletenec. Pre tých, s ktorými som sa delil o túto jedinečnú dobu, o túto dvojitú a jedinečnú skúsenosť (zároveň filozofickú a politickú) pre nás, odvážim sa povedať, mediálne parády súčasných diskurzov o konci dejín a poslednom človeku najčastejšie vyzerajú ako otravný anachronizmus. Prinajmenej do určitej miery, ktorú budeme musieť spresniť neskôr. Čosi z tejto otravnosti vychádza okrem toho najavo prostredníctvom celého súboru dnešnej *najzjavnejšej* kultúry: to, čo sa počúva, číta a pozerá, čo sa najväčšmi *medializuje* v západných hlavných mestách. Pokiaľ ide o tých, ktorí sa tomu oddávajú s oslavou mladíckej sviežosti, sú oneskorenými postavami, tak trochu akoby bolo možné stihnúť posledný vlak po odchode posledného vlaku – teda zmeškať koniec dejín.

Ako sa dá zmeškať koniec dejín? Otázka presnosti. Je vážna, pretože zaväzuje opäť reflektovať, ako to robíme od Hegela, čo sa deje, a čo si zaslúži *meno udalosti* po dejinách – a pýtať sa, či koniec dejín nie je len koncom *určitého* pojmu dejín. To je možno jedna z otázok, ktorú je potrebné klásť tým, čo sa neuspokojili so zmeškaním apokalypsy a posledného vlaku konca bez zadychčania, no ešte nachádzajú prostriedky na nadrapovanie sa s dobromyseľným kapitalizmom, liberalizmom a cnosťami parlamentnej demokracie – tým neoznačujeme parlamentarizmus a politickú reprezentáciu *všeobecne*, ale ich *súčasnú* formy, t. j. *pochádzajúce* z volebnej mašinérie a parlamentárneho aparátu.

Túto schému budeme musieť hneď skomplikovať. Mali by sme ohlásiť inú prednášku o mediálnom anachronizme a dobromyseľnosti. No aby sme boli vnímavejší voči odvahu berúcemu dojmu *dējà-vu*, s rizikom padnutia do rúk celej literatúry o konci dejín a iných podobných diagnostík, budem citovať (z toľkých iných možných príkladov) iba jednu esej z roku 1959, ktorej autor *zároveň* publikoval opis nazvaný už vtedy roku 1957 *Posledný človek*. Teda už pred viac než tridsiatimi piatimi rokmi Maurice Blanchot venoval článok nazvaný *Koniec filozofie*³ poltuctu kníh z 50-tych rokov. To všetko sú svedectvá, aj to len z Francúzska, starších marxistov či komunistov. Blanchot neskôr napíše *O prístupe ku komunizmu a Tri Marxove hlasy*.⁴

[Želal by som si tu citovať úplne celé všetky tri obdivuhodné strany, ktoré nesú názov *Tri Marxove hlasy*, aby som sa pod ne bezvýhradne podpísal. So zdržanlivou živosťou neporovnateľnej hustoty, spôsobom zároveň diskretným a ohromujúcim sa ich vety ponúkajú prinajmenej ako odpoveď na otázku, ktorá je nezmerná v porovnaní s tou, na ktorú tu odpovedáme dnes, keďže sme dedičmi *viac než jedného* hlasu, odpovedajúc na príkaz, ktorý je sám osebe *rozpoltený*.

Pozrime sa najskôr na radikálnu a nevyhnutnú *heterogenitu* dedičstva, diferenciu bez opozície, ktorá ho musí vyznačovať, „disparátnosť“ a určitú nedialektickú juxtapozíciu (samotné množné číslo toho, čo ďalej pomenujeme *duchmi* Marxa). Dedičstvo sa nikdy nezhrádza, nikdy nie je jediným so sebou samým. Jeho domnelá jednota, ak tam nejaká vôbec je, môže spočívať iba v *príkaze opätovne ho potvrdzovať zvolením si*. Je *potrebné* tu znamená je *potrebné* filtrovať, preosievať, kritizovať, je potrebné triediť medzi mnohými možnosťami, ktoré prebývajú v jedinom príkaze. A prebývajú v ňom protirečivým spôsobom okolo tajomstva. Keby bola čitateľnosť odkazu daná, prirodzená, transparentná, jednoznačná, keby nevyzývala k interpretácii a zároveň ju nedefinovala, nikdy by nebolo čo dediť. Dedičstvo by na nás pôsobilo ako príčina – prírodná alebo genetická. Vždy sa dedí tajomstvo – ktoré vraví, „prečítaj ma, budeš toho niekedy schopný?“ Kritická voľba je vyvolaná každým opätovným potvrdením dedičstva, a je to aj, tak ako so samotnou pamäťou, podmienka konečnosti. Nekonečno nededí, a nededí sa. Samotný príkaz (voľ si a rozhoduj sa v tom, čo dedíš, vraví vždy) môže byť jediný iba vtedy, ak sa sám rozdeľuje, rozpadáva, rozrôzňuje, hovoriac naraz mnohokrát – a mnohými hlasmi. Napríklad:

„U Marxa, a vždy práve od Marxa vidíme, ako nadobúdajú silu a formujú sa tri druhy hlasov, ktoré sú všetky tri nevyhnutné, no oddelené a viac než protikladné: akoby postavené vedľa seba. Disparátnosť, ktorá ich udržuje spolu, vyznačuje pluralitu nárokov, ktorým sa *po Marxovi* každý hovoriaci a píšuci pociťuje podrobený, *pokiaľ sa nezmieri s tým, že mu unikne všetko*“ (s. 115, zdôraznil J. Derrida).

„Pokiaľ sa nezmieri s tým, že mu unikne všetko.“ Čo to znamená. A čo znamená „po Marxovi“?

Pravdaže, vždy zostane možnosť, že nám všetko unikne. Nič nás nikdy nemôže zabezpečiť proti tomuto riziku, a tým menej proti tomuto pocitu. A výraz „po Marxovi“ pokračuje vo vyznačovaní miesta *predvolania*, od ktorého sme *angažovaní*. No hoci tu je angažovanie či predvolanie, príkaz či prísľub, hoci tu je táto výzva od hlasu, ktorý rezonuje pred nami, toto „po“ vyznačuje miesto a čas, ktoré nás nepochybne predchádzajú, ale rovnako sa toto miesto rozprestiera *pred nami* a tento čas máme *pred sebou*. Teda po budúcnosti, po minulosti ako absolútnej budúcnosti,

nedialektické rozpojený čas
out of joint

po nepoznaní a nenastaní udalosti, toho, čo zostáva byť (*to be*): konať a rozhodovať sa (práve toto nepochybne znamená „*to be or not to be*“ Hamleta – a každého dediča, ktorý ide prisahať pred príznakom). Ak výraz „po Marxovi“ pomenováva budúcnosť ako minulosť, minulosť vlastným menom, tak preto, lebo najvlastnejšie pre toto vlastné meno je, že vždy bude prichádzať. Tajomne. Bude prichádzať nie ako budúci udržiavateľ toho, čo „udrzuje spolu“ „disparát“ (a Blanchot vyslovuje nemožné o „disparáte“, ktorý sám niečo „udrzuje spolu“ – treba ešte premyslieť, ako by mohol disparát niečo udržiavať spolu, a keby tak len bolo niekedy možné hovoriť o *tom istom disparáte*, samotnom, o rovnakosti bez vlastnosti). Vypovedanie „po Marxovi“ môže iba sľubovať alebo vyzývať k udržiavaniu spolu, v hlase, ktorý rozrôzňuje, rozrôzňujúc nie to, čo tvrdí, ale rozrôzňujúc to práve *preto*, aby tvrdil, aby tvrdil *správne*, aby mohol (môcť bez toho, aby mohol) tvrdiť príchod udalosti, jej samotné nadchádzanie.

Blanchot tu nemenuje Shakespeara, no ja nemôžem počuť „po Marxovi“, po Marxovi bez toho, aby som nepočul, tak ako Marx, „po Shakespeareovi“. Udržať spolu to, čo nedrží spolu, a samotný disparát, ten istý disparát, to sa dá myslieť, k tomu sa budeme neprestajne vracáť ako k *strašidelnosti* strašidla, iba v čase *dislokovanej prítomnosti*, na ohybe *radikálne rozpojeného času*, bez zabezpečeného skĺbenia. Nie v čase s prepojeniami zničenými, polámanými, pokazenými, nefungujúcimi, nezladenými, podľa *negatívnej opozície* a *dialektického rozpojenia*, ale v čase *bez zabezpečeného prepojenia* a *bez určiteľného skĺbenia*. To, čo to vravíme o čase, platí tiež následne či zároveň *pre dejiny*, hoci tie môžu spočívať v opravovaní, účinkami skĺbenia, a to práve svet, dočasné rozpojenie: „*The time is out of joint*“, čas je *vyklbený*, *vytknutý*, *vychýlený*, *rozbitý*, čas je *skazený*, *hnaný* a *lapaný*, *rozmetaný*, *zároveň rozhodný* i *pomätený*. Čas je *mimo svojich klbov*, čas je *premiestnený*, je *mimo seba* *sámého*, *zneprávněný*. Vraví Hamlet. To otvára jeden z tých prielomov, často poeticky a myšlienkovovo vražedných, ktorými Shakespeare stráži anglický jazyk a zároveň bezprecedentne vnára do jeho tela akýsi šíp. Kedy takto Hamlet menuje vyklbenie času, ale aj dejín a sveta, vyklbenie doby, ktorá trvá, vyklbenie *našej* doby, zakaždým *našej*? A ako preložiť „*The time is out of joint*“? V stáročiach prekladov tohto majstrovského diela, diela génia, tejto *veci ducha*, ktorá je oprávnene *démonická*, sa rozprestiera pôsobivá rôznorodosť. Démon, zlomyseľný či nie, *pôsobí*, vždy odporuje a vzpiera sa podľa vzoru *strašidelnej veci*. Oduševnené dielo sa stáva touto vecou. Vecou, ktorá *sa demonizuje*, obýva bez skutočného prebývania, aby zároveň *mátala* ako nepoznatelné *strašidlo* aj pamäť, aj preklad. Majstrovské dielo sa už z definície vždy pohybuje spôsobom prízraku. Táto *Vec* napríklad máta, *spôsobuje* početné verzie tejto pasáže „*The time is out of joint*“, obýva ich bez usídlenia sa v tom, bez toho, aby v nich niekedy spočinula. Hlasy prekladu, početné,

sa organizujú a nerozptyľujú ľubovoľne. A aj sa dezorganizujú samotným účinkom strašidla, kvôli Príčine, ktorá sa nazýva originálom a ktorá tak ako všetky príznaky vyslovuje nároky viac než protirečivé, ba dokonca rozporné. Tieto preklady sa rozmiestňujú okolo niekoľkých veľkých možností, ktoré sú ich typmi. Vo výraze „*The time is out of joint*“ je *Time* raz samotným časom, časovosťou času, inokedy tým, čo časovosť robí možným (čas ako *dejiny*, čas, ktorý sa deje, čas, ktorý žijeme, dnešné dni, doba), inokedy v dôsledku toho *svetom*, aký sa deje, naším dnešným svetom, naším dneškom, samotnou súčasnosťou: tým, kam sa speje (*whither*), aj tým, kam sa nespeje, tým, kam by sa mohlo spieť (*whither*), tým, kam sa smeruje alebo nesmeruje dobre, tým, kam sa speje bez smerovania, akoby povinnosťou voči súčasnej dobe. **Time**: to je čas, ale sú to aj dejiny a je to aj svet.

„*The time is out of joint*“: samotné jeho preklady sú „*out of joint*“. Nech už sú akokoľvek správne a legitímne, a nech sa im prizná akékoľvek právo, sú všetky neoprávnené, akoby nespravodlivé v medzere, ktorá ich postihuje: istotne zvnútra nich samých, pretože ich zmysel zostáva nevyhnutne mnohoznačný, potom aj vo svojom vzájomnom vzťahu a teda vo svojej mnohosti, napokon a predovšetkým vo svojej neadekvátnosti, neredukovateľnej na iný jazyk a na geniálny jednorazový ťah udalosti, ktorá tvorí zákon vo všetkých virtualitách originálu. Skvelosť prekladu tu nezmôže nič. Ešte horšie, a v tom je celá dráma, môže iba sťažiť a spečatiť nedosiahnuteľnosť iného jazyka. Tu je niekoľko francúzskych príkladov, z tých najpozoruhodnejších, najbezchybných, najzaujímavejších:

1. „*Le temps est hors de ses gonds* [*Čas je vymknutý zo svojich kĺbov*].“¹⁵ Preklad Yvesa Bonnefoya sa zdá byť najistejším. Ako sa zdá, udržuje otvorenou a zastavenou, ako v *epoché* samotného tohto času, najväčšiu ekonomickú potencialitu tejto formulácie. Figúra kĺbu, skôr technická než organická, etická či politická (čím tam zostáva medzera), sa zdá byť najbližšia dominantnému použitiu a mnohotvárnosti použitiu idiómu, ktorý prekladá.

2. „*Les temps est détraqué* [*Čas je skazený*].“¹⁶ Tento preklad je skôr riskantný: určité použitie tohto výrazu vzbudzuje myšlienku na počasie (*weather*).

3. „*Le monde est à l'envers* [*Svet je naruby*].“¹⁷ Spojenie „naruby“ [*à l'envers*] je veľmi blízke spojeniu „naopak“ [*de travers*], ktoré je bližšie originálu.

4. „*Cette époque est déshonorée* [*Táto doba je hanebná*].“¹⁸ Nech už sa toto čítanie Gida zdá byť na prvý pohľad akékoľvek prekvapujúce, zhoduje sa s tradíciou tohto idiómu, ktorá dávala tomuto výrazu od Mora po Tennysona zreteľne skôr *etický* alebo *politický* zmysel. „*Out of joint*“ kvalifikovalo morálny úpadok alebo skazenosť mesta, rozklad alebo zvrátenosť mravov. Ľahko sa prechádza od neoprávnenosti k nespravodlivosti.

To je náš problém: ako zdôvodniť tento prechod od neoprávnenosti (hodnoty skôr technicko-ontologickej, postihujúcej prítomnosť) k nespravodlivosti, ktorá už nie je ontologická? A čo ak je neoprávnenosť naopak podmienkou spravodlivosti? A ak tento dvojitý posun správne kondenzuje jej tajomnosť a potencializuje jej zvrchovanú moc v tom, čo poskytuje Hamletovmu prehovoru *The time is out of joint* jeho nesmiernu silu? Nie sme vôbec prekvapení, keď *Oxford English Dictionary* uvádza tento Hamletov prehovor ako príklad eticko-politického zvratu. Na tomto pozoruhodnom príklade spoznáваме nevyhnutnosť toho, čo vraví Austin: slovník slov nikdy nemôže poskytnúť definíciu, dáva iba príklady. Zvrátenosť toho, čo v *out of joint* nejde dobre alebo sa deje *naopak* (teda skôr *naopak než naruby*), ľahko vidíme ako protiklad voči vyhýbavosti, pokrivnenosti, krivde či opaku správnosti, dobrému smerovaniu toho, čo sa deje oprávnene, voči duchu toho, čo sa orientuje alebo zakladá na práve – a priamo bez okľuky smeruje k správne mu prejavu atď.⁹ Hamlet okrem toho jasne stavia do protikladu byť „*out of joint*“ času a jeho *byť-správny*, byť v práve alebo na správnej ceste toho, čo ide dobre. Preklína tiež údel, ktorý ho zrodil k tomu, aby opravoval čas, ktorý ide naopak. Preklína osud, ktorý ho správne určil, jeho, Hamleta, k nastoleniu spravodlivosti, k uvedeniu vecí do poriadku, k uvedeniu dejín, sveta, doby, času *na miesto*, na správnu cestu, aby v súlade s pravidlom svojho správneho fungovania, postupoval úplne správne – a sledoval právo. Toto žalostné preklínanie sa zdá byť samo zasiahnuté vykručaním či nepravosťou toho, čo zhadzuje. Podľa paradoxu, ktorý sa kladie a vnucuje jemu samému, Hamlet nepreklína ani tak skazenosť doby. Preklína najskôr a predovšetkým tento nepatričný dôsledok úpadku, totiž údel, ktorý určil jeho, Hamleta, vrátiť do kĺbov pokazený čas – a opätovne ho napraviť, opätovne ho vrátiť k právu. Preklína svoju misiu: napraviť demisiu času. Hreší proti osudu, ktorý ho vedie k naprávaniu poklesku, poklesku času a doby napriamením *prejavu*: urobiť zo správnosti a oprávnenia (*to set it right*) hnutie *nápravy*, opravy, reštitúcie, pomsty, odplaty, trestu. Hreší proti tomuto nešťastiu, a toto nešťastie je bezdôvodné, pretože nie je ničím iným než ním samým, Hamletom. Hamlet je „*out of joint*“, pretože preklína svoje vlastné poslanie, trest, ktorý spočíva v povinnosti trestať, mstiť sa, vykonávať spravodlivosť a pomstu vo forme represálií – a na svojom poslaní preklína práve tento najvyšší trest samotného trestania, predovšetkým to, že mu je *vrodený*, daný *prostredníctvom* jeho narodenia, rovnako ako *pri* jeho narodení. Je teda povolaný tým, čo prišlo pred ním. Tak ako Jób (3, 1), aj on preklína deň, v ktorý sa narodil: „*The time is out of joint: O cursed spite. That ever I was born to set it right.*“ („*To set it right*“ je prekladané ako „rejointer“ [„opätovne sklbit“] (Bonnefoy), „rentrer dans l'ordre“ [„opätovne dať do poriadku“] (Gide), „remettre droit“ [„opätovne napraviť“] (Derocquigny), „remettre en place“ [„opätovne dať na miesto“] (Malaplate).) Fatálnou ranou, *tragickou* krivdou, ktorá sa stala *pri*